

UOT 32

Y.A.Qaraməmmədli, S.K.Qasimov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Bakı Avrasiya Universiteti
yasin.garamammadli@mail.ru

BMT – 75

BMT-nin FƏALİYYƏTİ MULTİKULTURALİZM BAXIMINDAN: UĞURLAR, PROBLEMLƏR

Açar sözlər: BMT, qaçqın, məcburi köçkün, köçkün, miqrant, emiqrant, immiqrant, insan hüquqları, multikulturalizm

Məqalədə İkinci dünya müharibəsi ilə başlanıb zəmanəmizədək davam edən qaçqın-məcburi köçkün, ümumiyyətlə, köçkün-miqrant problemi araşdırılır, onun həlli sahəsində BMT-nin fəaliyyəti, habelə sığındıqları ölkələrin köçkünlərə münasibəti multikulturalizm bucağından təhlil olunur, uğurlarla yanaşı, mövcud problemlər qeyd edilir, onlardan radikal çıxış yolları axtarışının vacibliyi vurğulanır. 2019-cu ilin dekabrında Cenevrədə keçirilən ilk Qlobal Qaçqın Forumunun nəticələri, burada Azərbaycan nümayəndələrinin iştirakı, problemin həllinə ölkəmizin dəstəyi şərh edilir, bir çox dövlətlərin münasibətindəki fərqlərə diqqət yetirilir, bu məsələdə qlobal və milli aspektlərin vəhdəti əsaslandırılır. Qoşulmama Hərəkətinin sədri kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin COVID-19-a qarşı mübarizə məsələlərini həll etmək üçün BMT-nin xüsusi sessiyasını çağırmaq təklifi qlobal humanitar problemlərin həllində hamı üçün ümumi davranış normaları hazırlanmasına çağırış kimi qiymətləndirilir.

Я.А.Гарамамедли, С.К.Касумов

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ООН В СВЕТЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА: ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ

Ключевые слова: ООН, беженец, вынужденный переселенец, переселенец, мигрант, эмигрант, иммигрант, мультикультурализм

В статье исследуется проблема беженцев-вынужденных переселенцев, в целом переселенцев-мигрантов, продолжающаяся по сей день, начиная со времен Второй мировой войны, анализируются в свете мультикультурализма деятельность ООН по ее решению, а также отношения к переселенцам принимающих их стран, отмечаются наряду с достижениями и имеющиеся проблемы, подчеркивается необходимость нахождения радикальных путей их преодоления. Разбираются итоги первого Глобального форума по беженцам, проходившего в декабре 2019 г. в Женеве, участие в нем представителей Азербайджана, отмечается вклад нашей страны в решение данной проблемы, обращается внимание на разные подходы некоторых стран, обосновывается

единство глобальных и национальных аспектов этого вопроса. Предложение Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева как председателя Движения Неприсоединения к Генеральному секретарю ООН о созыве специальной сессии Генеральной Ассамблеи ООН по COVID-19 оценивается как призыв к разработке общих норм поведения для всех в решении глобальных гуманитарных проблем.

Y.A. Garamammadli, S.K. Gasimov

UN ACTIVITY IN TERMS OF MULTICULTURALISM: SUCCESSES, CHALLENGES

Keywords: *UN, refugee, IDP, migrant, emigrant, immigrant, human rights, multiculturalism*

The article is devoted to analyze the problem of refugees and internally displaced persons, which began with the Second World War and continues to the present day. The activities of the UN in solving the problem, as well as the attitude of the host countries to refugees are analyzed in terms of multiculturalism, along with the successes, the existing problems are noted, the importance of finding solutions is emphasized. The results of the first Global Refugee Forum which took place in Geneva in December 2019, the participation of Azerbaijani representatives, the country's support for the solution of the problem are commented on, differences in the attitudes of many countries are emphasized, the unity of global and national aspects is justified. The proposal of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, as Chairman of the Non-Aligned Movement, to convene a special UN session to address the fight against COVID-19 is considered a call for the development of common norms of conduct for all in addressing global humanitarian problems.

Giriş

Dünyada getdikcə kəskinləşən qaçqın-köçkün problemi günümüzün ən mühüm global qayğısına çevrilməkdədir. BMT-nin məlumatına görə, dini və siyasi baxışları, milli mənsubiyyəti və ya müəyyən sosial qrupa aidiyyəti ucbatından, yaxud daha yaxşı həyat axtarışı səbəbindən öz ölkəsini və ya ənənəvi yaşayış yerlərini tərk edənlərin sayı 2019-cu ildə 272 milyon nəfərə çatmışdır. Bu gün dünyada 26 milyon qaçqın da daxil olmaqla məcburi köçkünlər 70 milyon, sığınacaq axtaranlar 3,5 milyon təşkil edir, daha 41 milyon adam ölkədaxili köçkün vəziyyətindədir. Həm də acınacalıqdır ki, bu proses mənfi dinamika üzrə gedir. Müqayisə üçün deyək ki, köçkünlərin ümumi sayı 2000-ci ildə 173 milyon, yəni son göstəricidən 99 milyon az olmuşdur. Son onilliklərin göstəricilərinin müqayisəsi, təəssüf ki, bunun ümumi meyil olduğunu təsdiq edir: miqrantlar 1980-ci ildə dünya əhalisinin 2,3 faizi, 2000-ci ildə 2,8 faizi, 2017-ci ildə 3,4 faizi qədər olmuşdur [12].

İkinci dünya müharibəsinin ağır sosial problemi BMT gündəliyində

Şübhəsiz, müəyyən əhali kütlələrinin yerdəyişməsi heç də təzə sosial hadisə deyil. Bunun səbəbləri sırasında yaxşı yaşayış yeri və ya qənimət ələ keçirmək kimi amillərlə yanaşı, qarşılıqlı dözümsüzlük də az rol oynamamışdır. İbtidai icma cəmiyyətindən tutmuş burjua demokratiyası bərqərar olanadək həyat tərzi əsla tolerantlığı ilə səciyyələnməmişdir. Sinifli cəmiyyət və dövlət yaranandan isə onun qanunları və siyasəti heç də indi multikulturalizm adlandırılan birgəyaşayış prinsiplərinə uyğun olmamışdır. Aydın ki, tarixi inkişafın həmin mərhələlərində bu problem nə cəmiyyət daxilində, nə də beynəlxalq miqyasda mühüm sosial-siyasi hadisəyə çevrilə bilməzdi. Bunun üçün insan hüquqları və demokratiya anlayışlarının ciddi məzmun kəsb etməsi lazım idi. Avropada azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq şüarları altında baş verən burjua inqilabları feodalizmin təhkimçilik sisteminin dağılması ilə yanaşı ictimai şüurda da əsaslı dönüşə gətirib çıxartdı. Xüsusən də həmin şüarları bayraq edən kapitalist ictimai-siyasi münasibətlərinin bərqərar olması insan hüquqları məsələsini aktualaşdırdı və bu sırada qaçqın-köçkün probleminin ictimailəşməsinə də zəmin yaratdı.

Bununla belə qaçqın-köçkün probleminin bütün dərinliyi və kollektiv həllinin vacibliyi yalnız XX əsrdə dərk olunmağa başladı. Hələ əsrin əvvəlində Birinci dünya müharibəsi (1904-1918) kütləvi qaçqın və köçkünlər axınına səbəb olmaqla, həmin problemin beynəlxalq miqyasda həllinin vacibliyini göstərdi. Ötən əsrin iyirmi-otuzuncu illərində onunla bağlı bir sıra beynəlxalq sənədlər qəbul edilmiş, müəyyən əməli təşəbbüslər də olmuşdu. Lakin problemə qlobal miqyasda siyasi-hüquqi qiymət verilməsi və müvafiq fəaliyyət proqramlarının qəbulu yalnız İkinci dünya müharibəsindən (1939-1945) sonraya təsadüf edir. Artıq müharibənin gedişində antihitler koalisiyasının üzvləri bu problemlə məşğul olacaq təşkilatın fəaliyyətinin əsasları və strukturu ilə bağlı müzakirələr aparmağa başladılar. 1942-ci il yanvarın 1-də *Birləşmiş Millətlər Bəyannaməsi* adlı sənəd qəbul edildi və burada ilk dəfə “birləşmiş millətlər” anlayışı işlədildi. 1945-ci il aprelin 25-dən iyunun 26-dək ABŞ-ın San-Fransisko şəhərində keçirilən konfransda yeni qlobal qurumun – *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsi* imzalandı və həmin il oktyabrın 24-də qüvvəyə mindi. Bu tarix BMT Günü kimi qeyd edilir. Bir sözlə, İkinci dünya müharibəsi bəşəriyyətə tarixdə misli görünməmiş dəhşətlər gətirməklə, insanlığı bir növ ayıltı – beynəlxalq təhlükəsizliyin etibarlı surətdə qorunmasının zəruriliyi nəhayət, dərk edildi. Yeri gəlmişkən, bu, ümumdünya miqyaslı mötəbər qurumun – BMT-nin yaradılmasının əsas səbəbidir. Digər mühüm amil isə texniki tərəqqi nəticəsində qarşılıqlı əlaqələrin hədsiz dərəcədə genişlənməsidir.

BMT-nin fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən aydın oldu ki, qlobal təhlükəsizlik və beynəlxalq iqtisadi-texniki əməkdaşlıqla yanaşı, daha bir

təxirəsalınmaz vəzifə də var. Bu, müharibənin törətdiyi nəhəng qaçqınlar kütləsi probleminin həllidir, ümumiyyətlə, əsas insan hüquqları və azadlığının heç bir əlamətə görə fərq qoymadan təmin edilməsidir. Odur ki, BMT öz Nizamnaməsinin birinci fəslinin birinci maddəsinin 3-cü bəndində “iqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq” onun əsas vəzifələrindən biri kimi qeyd edilmişdir [3].

Təsadüfi deyil ki, BMT-nin ilk növbədə həll etməli olduğu məsələlər sırasında məhz müharibə nəticəsində qaçqın düşən, köçürülən, yaşayış yerini dəyişmək məcburiyyətində qalan, təcili yardıma ehtiyac duyan insanlarla bağlı problemlər mühüm yer tutdu. Rəsmən fəaliyyətə başlamasının altıncı ayında – 1946-cı il aprel 20-də BMT müharibənin törəməsi olan nəhəng qaçqınlar kütləsinə əməli yardım göstərmək məqsədilə *Qaçqınların işləri üzrə beynəlxalq təşkilat (İRO)* yaratdı və Nizamnaməsini təsdiq etdi. Yeni təşkilat hələ 1943-cü ildən fəaliyyət göstərən *Birləşmiş Millətlərin azad olunmuş rayonlara yardım və bərpa administrasiyasının (UNRRA)* funksiyasını öz üzərinə götürdü, qaçqınların qeydiyyatı, müdafiəsi, köçürülməsi və öz ölkələrinə qaytarılması ilə məşğul oldu. Bütün səylərini müharibə dövründə ziyan çəkən avropalılara, ilk növbədə Xolokost faciəsini yaşayan yəhudilərə, qul kimi işlədilən fəhlələrə, ümumiyyətlə, milyonlarla köçkünə zəruri yardım göstərilməsinə yönəltdi. Köçkünlərin cəmləşdirildiyi yerlərdə təcili yardım qaydaya salındı. Eyni zamanda onların müharibədən əvvəl yaşadıkları ölkələrə qayıtmalarına, yaxud daimi yaşamaq üçün digər dövlətlərə köçmələrinə dəstək verildi. İRO bir milyonadək insana kömək göstərərək 1952-ci ildə öz fəaliyyətini başa çatdırdı.

Lakin Qaçqınların işləri üzrə beynəlxalq təşkilatın hələ fəaliyyət göstərdiyi bir vaxtda aşkar görünürdü ki, o, yardımçı qurum qismində öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən gəlməyə qadir deyil, bu işlə bilavasitə BMT-nin özü məşğul olmalıdır. Baş Assambleyanın 1949-cu il dekabrın 3-də qəbul etdiyi qətnamədə göstərilirdi ki, 1951-ci il yanvarın 1-dən BMT öz qurumunu – *Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarlığını (Komissar İdarəsini)* yaratmağı qərara alır. Baş Assambleyanın növbəti illik sessiyasında – 1950-ci il dekabrın 14-də yeni qurumun Nizamnaməsi təsdiq edildi. Adətən həmin günü Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarlığın yaranma tarixi hesab edirlər. Komissarlığın fəaliyyəti əvvəlcə üç illiyə nəzərdə tutulsa da, hər dəfə beş illiyə uzadılaraq indiyədək davam edir.

Bütün insanların heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlardan istifadə etməsi prinsipi BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən bundan daha əvvəl – 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul edilmiş *İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə* təsbit olunmuşdu. Onun birinci maddəsində

deyilir: “Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar... və bir-birlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar”. İkinci maddədə həmin müddəə belə konkretləşdirilir: “Hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və ya sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı olmayaraq bu Bəyannamədə elan olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır” [4].

BMT-nin Baş Assambleyası 1950-ci il dekabrın 14-də keçirilən iclaslarında hərbi əsirlər probleminin dinc həlli üçün tədbirlər, BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarı İdarəsinin Nizamnaməsi və qaçqınlara yardım problemi ilə yanaşı, Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın layihəsi barədə məsələni də müzakirə etmişdi. Burada verilən tapşırığa əsasən qaçqınlar probleminin siyasi-hüquqi əsaslarının hazırlanması üzərində də işlər sürətləndirildi. Cəmi yeddi ay sonra – 1951-ci il iyulun 28-də Cenevrədə *Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya* qəbul edildi. Konvensiya müvafiq ratifikasiya prosesindən keçərək 1954-cü il aprelin 14-də qüvvəyə mindi.

Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyada İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə ifadəsini tapan prinsip və məqsədlər insanların konkret kateqoriyasına – qaçqınlara şamil edilərək konkretləşdirilmişdir. Bu sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlər Avropanın ilk növbədə müharibədən sonrakı dövrdə üzləşdiyi problemlərin həllinə yönəldilmişdi. Bu isə hərbi əməliyyatlardan, işğaldan, dağıntılardan, aclıqdan qaçan, daimi yaşayış yerlərindən güclə köçürülən yüz minlərlə insan demək idi. Konvensiyanın birinci maddəsinin ikinci bəndində göstərilirdi ki, burada 1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində və irqi, dini əlamət, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqib qurbanı olanlar nəzərdə tutulur [5].

Lakin bu məsələlər yoluna qoyulduqca göstərilən tarixdən sonra da müxtəlif səbəblər üzündən oxşar problemlər baş verməkdə idi. Odur ki, 1967-ci il yanvarın 31-də Nyu-Yorkda BMT Baş Assambleyasının sədri və BMT Baş katibinin imzası ilə qəbul edilən *Qaçqınların statusu haqqında Protokolda* yuxarıda göstərilən tarixi-xronoloji məhdudiyət aradan qaldırılmış, Konvensiyanın müddəaları bu sənədin özündə verilən tərifə uyğun gələn bütün qaçqınlara aid edilmiş, bununla da o, universal beynəlxalq hüquqi sənədə çevrilmişdir [5].

Problemin dərinliyi, həlli çətinlikləri

Bununla belə qaçqın-köçkün axınının inkişaf dinamikası göstərirdi ki, bu problem Konvensiya və Protokolda təsbit olunanlardan da mürəkkəbdir. Konvensiya insanları qaçqın-köçkün vəziyyətinə salan başlıca səbəbləri irqi, dini, milli dözümsüzlük, başqa sosial qrupa aid olma və rəsmi siyasi əqidədən

fərqli düşüncəyə görə təqib olunmaqda görünür. Lakin canlı həyat getdikcə qabarıq surətdə göstərirdi ki, insanın ayrılmaz hüquqları ilə bir araya sığmayan başqa təzyiq-təqib formaları da var. Daha doğrusu, insan göstərilənlərdən fərqli səbəblərdən də öz ölkəsində qaçqın-köçkün vəziyyətinə düşə bilər, dünyanın digər bölgələrinə səpələnər. Həm də Konvensiya daha çox müharibənin ağır sosial nəticələrini əsas götürür, bunun başlıca səbəbini haqlı olaraq dövlətlərin rəsmi xarici siyasətində görünür.

Problemə ardıcıl multikultural mövqedən yanaşan mütəxəssislər isə diqqəti buna da cəlb edirlər ki, müasir dünyanı sarsıdan həmin sosial bəla irimiqyaslı müharibələrlə, dövlətlərarası münaqişələrlə yanaşı, başqa səbəblərdən, o cümlədən onların öz daxilində cərəyan edən proseslərdən də meydana gələ bilər və onların müəyyən qismi artıq ciddi qlobal humanitar problemə çevrilməkdədir [13].

İnsanları doğma yurd-yuvalarından didərgin salan, amma Konvensiyada əksini tapmayan digər amilləri belə qruplaşdırmaq olar:

– vətəndaş müharibəsi. Həqiqətən, Afrika, Latın Amerikas, Asiya, xüsusən müsəlman ölkələrində son yarım əsrdə səngimək bilməyən daxili siyasi çəkişmələr kütləvi insan axınına səbəb olmaqdadır;

– yalnız rəsmi hakimiyyətin deyil, ayrı-ayrı idarə və təşkilatların, müəyyən sosial və ya milli-etnik qrupların dözümsüzlüyü və təzyiqi;

– dünyanın yoxsul ölkələrində daxili iqtisadi-sosial şəraitin pisləşməsi, onun nəticəsi olaraq kütləvi işsizlik;

– son vaxtlar ağırlaşmaqda davam edən texnogen və ya təbii xarakterli ekoloji problemlər;

– bəzi sosial qruplara, məsələn, əlillərə və ahıllara mənfi münasibət, yaxud bir çox ölkələrdə seksual oriyentasiyasına görə dözümsüzlük və təqiblər;

– sadəcə daha yaxşı həyat şəraiti axtarışı və s.

Bu və ya digər qəbildən olan amillər insanları yaşayış üçün daha əlverişli məkan axtarmağa vadar edir. Odur ki, doğma yurd-yuvasından müxtəlif səbəblərə görə didərgin düşən, başqa məkan seçməyə məcbur olan fərqli əhali qruplarının mövcudluğu günümüzün sosial gerçəkliyidir. Müharibə, o cümlədən daxili hərbi münaqişələrlə bağlı olanları qaçqın və ya məcburi köçkün adlandırmaq mümkündürsə, digər hallarda ənənəvi yaşayış yerini əsasən zorakılıq olmadan tərk etmə faktı ilə üzləşirik. Amma artıq qeyd etdiyimiz kimi, onların sığındıqları yad ölkələrdə vəziyyəti qaçqın-məcburi köçkünlərin üzləşdikləri problemlərdən elə də fərqlənmir.

Deməli, didərgin əhalinin bütün qruplarını daha ümumi bir anlayışda birləşdirmək və oxşar problemlərin ümumi həlli prinsiplərini müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Son vaxtlar belə bir universal kateqoriya kimi *miqrant* anlayışından geniş istifadə edilməkdədir. Eyni zamanda *immigrant* və *emigrant* anlayışları da onun nisbi sinonimləri mənasında işlədilir. Bununla

belə, qeyd edək ki, həmin anlayışların hüquqi məzmunu və məntiqi tutumu barədə qəti müəyyən edilmiş ümumi bir fikir yoxdur, yəni hamı tərəfindən qəbul edilə bilən tərifi mövcud deyil. Doğrudur, ilk baxışda bu anlayışların etimoloji ortaqlığı aşkar göründüyündən, onların aldığı mənə çalarları arxa plana keçir. Demək olar ki, dünyanın bütün xalqlarının dilində işlədilən bu anlayışların kökündə latın dilindəki “*migrans*”, “*migrantis*” (“yerini dəyişən”, “köçən”) feli sifəti durur, “*migrare*” (“keçmək”, “köçmək”) feilindən düzəlmədir. Amma hər halda, mənə fərqləri aşkardır. “Miqrant” anlayışı altında *ümumiyyətlə* ənənəvi məkanını dəyişənlər, yəni yeni yaşayış yerinə müvəqqəti və ya daimi *köçənlər* düşünülür. Digər iki anlayış bu köçün əks istiqamətlərini göstərir: “immigrant” termini yeni yaşayış yerinə *gələnləri* ifadə etdiyi halda, “emiqrant” dedikdə yaşadığı ölkədən *gedənlər* nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, burada “miqrant” anlayışı daha ümumi olub, köçkün əhalinin hər iki variantını əhatə edir. Heç şübhəsiz, köçkün əhali immigrant və ya emigrant qismində sosial-hüquqi baxımdan tamamilə müxtəlif xarakterli problemlərlə qarşılaşırlar. Bizim təhlil aspektimizdən yanaşdıqda, “miqrant” anlayışının məhz “emiqrant” anlayışı ilə üst-üstə düşdüyünü söyləyə bilərik. Elə BMT-nin bütün məlum sənədlərində əsasən qaçqın-köçkünlərin sığındıqları ölkə ilə münasibətlərinin tənzimlənmə mexanizminin araşdırılıb müəyyənləşdirilməsindən, yəni emigrantlara aid məsələlərdən söhbət gedir.

Hesab edirik ki, immigrantların tərk etdikləri ölkə ilə münasibətlərinin ədalətli sosial-hüquqi həlli də vacibdir. Ermənistanda dədə-baba torpaqlarından zorla qovulan, yaxud ərazilərimizin işğalı gedişində qaçqın-məcburi köçkün vəziyyətinə düşən soydaşlarımızın itirilmiş varidatının qaytarılması, onlara dəymiş ziyanın ödənilməsi tələbi də qaçqın-məcburi köçkün prizmasından qiymətləndirilməlidir.

Bunlar problemin, necə deyərlər, formal-linqvistik aspektidir. Mühüm sosial-hüquqi problem müasir dövrdə köçkün kimi təsnif edilə bilən əhali qruplarının bu vəziyyətə düşmə səbəblərindən asılı olmayaraq hamısının oxşar problemlərlə üzləşmələridir. Deməli, həmin problemlərin həllinin prinsipləri, üsul və vasitələrinin də oxşar, hətta eyni olması barədə tələblərə haqq qazandırmalıyıq. Odur ki, son vaxtlar “miqrant” (“köçkün”) anlayışını sosial-hüquqi baxımdan daha geniş məzmununda götürmək, ona “qaçqın”, “təqib olunan” anlayışlarına oxşar mövqedən yanaşmaq barədə təkliflər səslənir. Bu baxışın tərəfdarları hesab edirlər ki, miqrant-köçkünlərin vəziyyəti qaçqınların vəziyyətindən o qədər də fərqlənmir. Deməli, müharibələrlə bağlı olmayan səbəblərdən köçkün düşənlər də qaçqınlara, məcburi köçkünlərə bərabər tutulmalıdır. Bu isə o deməkdir ki, ya Qaçqınların statusuna dair Konvensiya və Protokol müvafiq düzəlişlər edilib təkmilləşdirilməli, ya da müasir multikulturalist siyasət modelinə cavab verən yeni beynəlxalq hüquqi sənədlə əvəz edilməlidir [14].

2016-cı il sentyabrın 19-da BMT iqamətində keçirilən sammit bu barədə məsələni müzakirə edərək, qaçqın və miqrantların hansı səbəb və ya səbəblərdən didərgin düşmələrindən asılı olmayaraq bütün dövlətləri onların hər birinin insan hüquqlarını qorumaq barədə qəti öhdəlik götürməyə çağırırdı.

Bu qəbildən olan çağırışlar miqrasiyaya dair qlobal müqavilə layihəsinin hazırlanmasına və onun qəbulu üçün hökumətlərarası konfrans çağırılmasına təkan verdi. Həmin mötəbər məclis il yarım davam edən müzakirə və məsləhətləşmələrdən sonra 2018-ci il dekabrın 10-11-də Mərakeşdə keçirildi və *Təhlükəsiz, nizama salınmış və leqal miqrasiya haqqında Qlobal müqavilənin* (qısa – *Qlobal müqavilə*) qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Bu, BMT-nin dünyada hər cür beynəlxalq miqrasiyaya ümumi münasibətini əks etdirən ilk qlobal sazişidir.

Sənəddə göstərilən 23 məqsəd miqrasiya proseslərinin yerli, milli, regional və qlobal səviyyələrdə idarə olunması məsələlərini əhatə edir. Bu sənəddə miqrasiya mənbəyi olan bölgələrdə insanların sabit dolanışına mane olan amillərin təsirini azaltmaq, miqrasiyanın bütün mərhələlərində köçkünlərin üzləşdikləri təhlükələrdən müdafiəsi, onlara kömək, yardım göstərilməsi, gəldikləri ölkələrdə ləyaqət və hüquqlarının qorunması, yerli, milli, regional və qlobal səviyyələrdə davamlı inkişafa öz töhfəsini vermələrinə əlverişli şərait yaradılması kimi multikultural məqsədlər təsbit olunmuşdur. Bununla yanaşı, Qlobal müqavilədə belə bir narahatlığa da diqqət yetirilir ki, müasir cəmiyyətin məruz qaldığı müxtəlif miqyaslı demoqrafik, iqtisadi, sosial və ekoloji dəyişikliklər miqrasiyanın səbəbi də, nəticəsi də ola bilər. Odur ki, beynəlxalq miqrasiya və onunla bağlı amillərin əlaqəli surətdə, hərtərəfli nəzərə alınması və birlikdə nizama salınması vacibdir [6].

Miqrasiya məsələlərinə dair Qlobal müqavilədə müəyyən edilmiş siyasət xəttinin həyata keçirilməsi yolları BMT-nin son mühüm tədbirində – 2019-cu il dekabrın 16-18-də Cenevrədəki Millətlər Sarayında baş tutan ilk *Qlobal Qaçqın Forumunda* (QQF) müzakirə edildi. Tədbir BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı və İsveçrə Hökumətinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirildi. Qaçqın probleminə daha çox əziyyət çəkən Kosta-Rika, Efiopiya, Almaniya, Pakistan və Türkiyə QQF-yə onun həmsədrləri qismində qoşularaq bu sahədə fəaliyyətin əməli məzmun kəsb etməsində yaxından maraqlı olduqlarını göstərdilər. Forum təşkilatçılarının əsas məqsədi problemin nəinki tükənmək bilmədiyinə, hətta dərinləşməkdə davam etdiyinə diqqəti cəlb etmək, bu sahədə beynəlxalq fəaliyyəti əlaqələndirmək və gücləndirmək idi. Forumun yekunları barədə məlumatdan göründüyü kimi, bu ali məclisin gedişində 770-dən çox öhdəlik götürülmüş, onu 3000 iştirakçı – dövlət və hökumət başçıları, BMT liderləri, beynəlxalq təşkilatların və vətəndaş cəmiyyətlərinin nümayəndələri, biznes rəhbərləri dəstəkləmişlər. Ümumdünya Bankı qaçqınları qəbul edən ölkələrə, habelə xüsusi bölmənin həvəsləndirilməsinə və iş yerlərinin

açılmasına 2,2 milyard dollar, İnter-Amerika İnkişaf Bankı 1 milyard dollar ayıracağı barədə bəyanat verib. Habelə ayrı-ayrı dövlətlər və digər maraqlı tərəflər qaçqınlara və onları qəbul edən dövlətlərə ümumilikdə 2 milyard dollardan artıq yardım göstərməyi vəd ediblər [10].

Forumda qeyd edildiyi kimi, problemin mayasında hər qəbildən olan miqrantların, o cümlədən qaçqın-köçkünlərin sığındıqları cəmiyyətə inteqrasiyası durur. Onun həllində siyasi, sosial və iqtisadi amillərlə yanaşı, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibəti də vacibdir. Bunu isə gəlmələri, xüsusən də uşaqları müvafiq təhsil sisteminə cəlb etmədən nizama salmaq mümkün deyil. Lakin real faktlar göstərir ki, məhz bu sahədə vəziyyət daha ağırdır. BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığının məlumatına görə, 2018-ci ildə qaçqın uşaqların azı 35 faizi ibtidai siniflərə getməmiş, 75 faizi orta təhsil almamışdır, qaçqınların cəmi 3 faizi orta ixtisas və ali məktəblərə qəbul edilmişdir [11].

Belə bir şəraitdə UNESCO-nun qaçqınlara təhsil sahəsində əməli köməyi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Forumda BMT-nin elm, təhsil və mədəniyyət məsələləri üzrə ixtisaslaşmış bu qurumu problemin həllinə konstruktiv yanaşaraq ciddi həyati əhəmiyyətli əməli təşəbbüslər irəli sürmüşdür:

- qaçqınların əvvəllər aldıkları diplom və ixtisasların tanınmasına dəstək olmaq;
- qaçqınların daha keyfiyyətli məlumatlara əsasən [sığındığı cəmiyyətə] inteqrasiyasına kömək etmək;
- böhranların qarşısının alınması, nəticələrinin yumşaldılması və belə hallara hazırlıq üçün maraqlı tərəflər arasında təhsil sahəsində məlumatlardan istifadəni yaxşılaşdırmaq;
- qəbul edən icma və qaçqınlar arasında təhsilin planlaşdırılması sahəsində potensialı artırmaq;
- tədris planlarının, təlimin dili, metodları və dərs proqramlarının uyğunlaşdırılmasına (yüngülləşdirilməsinə) kömək göstərmək [11].

Əslində, icrası nəzərdə tutulan həmin tədbirlər UNESCO-nun qlobal bir qurum kimi qarşısında duran vəzifələrlə uzlaşır. BMT-nin özü ilə bir vaxtda – 1945-ci il noyabrın 16-da yaradılan bu təşkilat Nizamnaməsində deyildiyi kimi, irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq bütün xalqlar arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı genişləndirməklə, qanunçuluq və ədaləti, insanın əsas hüquq və azadlıqlarını təmin etməyi, sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə dəstək olmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur [15].

BMT-nin ixtisaslaşmış bir qurumu olmaqla, UNESCO-nun bütün fəaliyyəti, ümumiyyətlə, dünyada mədəni müxtəlifliyin qorunması kimi mühüm multikultural vəzifənin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Məsələn, onun

tərəfindən 1972-ci ildə qəbul edilmiş “Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Qorunması haqqında Konvensiya” multikulturalizm istiqamətində çox mühüm addımlardandır.

Problemin həllinin qlobal və milli aspektlərinin vəhdəti

Təbii ki, bu qəbildən olan problemlərin həllində yalnız təhsil və mədəniyyət sahəsində tədbirlərlə kifayətlənməmək, ona daha geniş səpkidə – insanın əsas hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi müstəvisində yaşamaq lazımdır. Belə qlobal miqyaslı fəaliyyətin adekvat meydanı, əlbəttə, ən mötəbər beynəlxalq qurum olan BMT-dir. Lakin qaçqın-köçkün probleminin həlli yönündə atılan addımlardan görünür ki, onun qlobal səpkisi ilə yanaşı, sırf *milli aspektləri* də ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal Qaçqın Forumunda deyildiyi kimi, qaçqınlara davamlı dəstək göstərilməsi, onların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün hər bir dövlətin öz milli qanunvericiliyində mütərəqqi multikultural yönümlü dəyişikliklər etməsi, habelə ciddi əməli tədbirlər görməsi lazımdır.

İlk Qlobal Qaçqın Forumunda respublikamızın nümayəndələri də iştirak edərək problemin həllinə Azərbaycanın dəstəyindən söz açıblar. Onlar Forum çərçivəsində keçirilən plenar sessiya və digər tədbirlərdə ölkəmizin özünün qaçqın axımından əziyyət çəkdiyini, Ermənistanın işğalı nəticəsində Dağlıq Qarabağ regionu və ətraf ərazilərdən, habelə Ermənistanın özündəki tarixi yurdlarından bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünü qəbul etdiyini, bu qonşu dövlətin antimultikulturalist – işğalçı siyasətini davam etdirməsi nəticəsində yüz minlərlə ailənin doğma torpaqlarına qayıda bilmədiyini diqqətə çatdırıblar. Təmsilçilərimiz qaçqın probleminin həllində onun kökündə duran səbəblərin aradan qaldırılmasının, bu sahədə birgə səylərin gücləndirilməsinin vacib olduğunu göstəriblər. Ölkəmizin öz daxili qaçqın-məcburi köçkünləri ilə yanaşı, üçüncü ölkələrdən qaçqınları da qəbul etdiyi, onların hüquqlarının müdafiəsi, cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində gördüyü zəruri tədbirlər barədə məlumat veriblər. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan 2019-2022-ci illərdə Qoşulmama Hərəkatına sədrlik edir. Bu təşkilatın 2019-cu ilin oktyabrında Bakıda keçirilmiş XVIII Zirvə görüşünə istinad edilərək Qoşulmama Hərəkatının üzvü olan dövlətlərin Qaçqınlar üzrə Qlobal Pakta mühüm əhəmiyyət verdikləri Forum iştirakçılarının nəzərinə çatdırılıb [1].

Əlavə edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il iyulun 8-də BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreşlə telefon söhbətində dövlətimizin COVID-19 pandemiyasına qarşı mübarizədə BMT ilə çoxtərəfli əməkdaşlığı dəstəklədiyini, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına 10 milyon dollar ianə, 30-dan çox ölkəyə isə humanitar və maliyyə yardımı ayırdığını qeyd etmiş, Qoşulmama Hərəkatının sədri statusunda üzv dövlətlər adından BMT Baş Assambleyasının COVID-19-a həsr olunmuş xüsusi

sessiyasının çağırılması barədə müraciətinə müsbət cavabına görə Baş katibə təşəkkürünü çatdırmış, sessiyanın keçirilməsi ilə əlaqədar texniki-logistik məsələlərin həllində Azərbaycanın öz töhfəsini verməyə hazır olduğunu bildirmişdir [2].

Onu da qeyd edək ki, COVID-19 pandemiyasının ağırlaşdığı bir vaxtda bəzi dövlətlər vətəndaşlığı olmayan miqrantlara tibbi yardım göstərməyəcəklərini bildirdilər. Ağır xəstəlik qarşısında müdafiəsiz qalan bu insanlar (əsasən əmək miqrantları) doğma ölkələrinə üz tutmağa məcbur oldular, eyni problemlə üzləşən bu dövlətlər əlavə çətinliklər yaşamalması oldular. Odur ki, belə fəvqəladə hallarda hamı üçün ümumi davranış normaları hazırlanmasına ehtiyac var və Azərbaycan Prezidentinin 130 ölkə adından BMT-yə müraciəti məqamında edilmiş humanist təşəbbüsdür.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın BMT və onun Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı ilə münasibətlərinin iki mühüm aspektini qeyd edə bilərik: əvvəla, müasir beynəlxalq münasibətlərin tamhüquqlü üzvü kimi dövlətimiz bu qlobal beynəlxalq qurumun bütün tədbirlərində fəal iştirak edir, ikincisi isə, Azərbaycanın özü milyonluq qaçqın-məcburi köçkün axını ilə üzləşdiyinə görə beynəlxalq birliyin siyasi-hüquqi və maddi-mənəvi dəstəyinə ehtiyac duyur.

Bütövlükdə, problemə dünya dövlətlərinin münasibətinə gəldikdə, fərqli yanaşmalar hələ də qalmaqdadır. Qlobal miqyaslı təşəbbüslər heç də həmişə və hamı tərəfindən birmənalı qarşılınıb müsbət həll edilmir. Bunun səbəbləri arasında qaçqın-köçkünlərin, ümumiyyətlə, hər qəbildən olan miqrantların getdikcə çoxalması mühüm yer tutur. İkinci dünya müharibəsindən sonra planetin müxtəlif bölgələrində baş verən və hələ də davam edən milli və regional konfliktlər çoxsaylı qaçqın-köçkün kütləsi törətməkdədir. Afrikanın bir çox bölgələrinin, Asiyada Banqladeş, Əfqanıstan kimi ölkələrin ardınca ərəb Şərqiində 2011-ci ildən dalbadal törədilib qızıqdırılan daxili siyasi münaqişələr kütləvi qaçqın axınına səbəb olmuşdur. Bura həyat şəraitinin pisləşməsi üzündən Afrika, Asiya və Latın Amerikasından qeyri-leqal miqrant axınına da əlavə etsək, onları qəbul etmək məcburiyyətində qalan dövlətlərin ciddi sınağa çəkildiyini görmək çətin olmaz.

Xüsusən münaqişə zonalarına yaxın dövlətlər, ilk növbədə Türkiyə və Avropanın Aralıq dənizinə çıxışı olan ölkələri qaçqın axınından daha çox əziyyət çəkirlər. Suriyada hələ də sönmək bilməyən daxili milli münaqişə nəticəsində təkcə Türkiyəyə COVID-19 pandemiyası başlananadək 3,7 milyon qaçqın sığınmışdır. Təbii ki, onların yerləşdirilməsi, sosial tələbatlarının ödənməsi, əmək təminatı heç də asan məsələ deyil. Başlıcası isə, qaçqınların özləri də Türkiyədə məskunlaşmaq fikrində olmayıb, Yunanıstan və Bolqarıstandan keçməklə Avropa Birliyi bölgəsinə, xüsusən Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İsveç və b. ölkələrə can atırlar. Amma Avropa İttifaqı (Aİ) bunun ciddi sosial və iqtisadi problemlər yaradacağını nəzərə alaraq onları

qəbul etməyə heç də həvəs göstərmir, bu axının qarşısının alınmasında Türkiyənin yardımçı olmasında maraqlı tərəf kimi çıxış edirlər. Bu barədə Aİ-Türkiyə danışıqları 2016-cı il martın 20-də qüvvəyə minən müqavilə ilə nəticələnmişdir. Həmin müqavilənin şərtlərinə görə, Aİ onun ərazisinə qaçqın axınının qarşısını alması üçün Türkiyəyə 6 milyard avro ayırmağı, habelə viza rejimini ləğv etməyi, onun birliyə daxil olması barədə danışıqlara yeni nəfəs verməyi və s. vəd etmişdi. Lakin bu iş çox ləng gedir. Avropa Komissiyasının Türkiyədə Suriya qaçqınlarına maliyyə proqramının həyata keçirilməsində dair 2019-cu ilin əvvəlində açıqladığı məruzəsində göstərdiyinə görə, onun cəmi 2,2 milyardı köçürülmüşdür [9]. Yardım proqramının birinci mərhələsi üzrə 3 milyard avroluq ödəniş, nəhayət, həmin il başa çatdırılmış, yalnız bundan sonra proqramı davam etdirmək qərara alınmışdır [8].

COVID-19 pandemiyasının tüğyan etdiyi bir vaxtda – 2020-ci ilin martında Aİ-nin BMT ilə birlikdə Brüsseldə keçirdiyi Suriyaya yardım üzrə Üçüncü beynəlxalq donor konfransında Avropa İttifaqı diplomatiyasının başçısı Federika Mogerininin bəyan etdiyinə görə, yardımın 3 milyardlıq ikinci hissəsinin icrası çərçivəsində Türkiyəyə 1,5 milyard avro ayrılacaq [8]. Lakin Türkiyə ilə Aİ arasında münasibətlərin ümumən gərgin olaraq qalması bu mühüm humanitar sahədə əməkdaşlığın səmərəli inkişafını şübhə altına alır.

Doğrudur, Brüsseldə üç ay yarım sonra – iyunun 30-da virtual formatda keçirilən Suriyaya 4-cü yardım konfransında geniş beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən 6,9 milyard avro (7,7 milyard dollar) vəd edilmişdir. Lakin bu məbləğin necə bölünəcəyi, nə dərəcədə səmərəli istifadə olunacağı, kifayət edib-etməyəcəyi o qədər də aydın deyil. “Brüssel-4” konfransının təşkilatçılarının məlumatına görə, hazırda Suriyadan kənarda 6 milyonadək qaçqın var, ölkənin özündə 11 milyon suriyalı humanitar yardıma möhtacdır. Koronavirus pandemiyası qaçqınların sığındığı ölkələr də daxil olmaqla bütün dünyada sosial-iqtisadi vəziyyəti gərginləşdirib. Onların əsas kütləsini qəbul edən Türkiyə, Livan və İordaniya ümumi məbləği, o cümlədən COVID-19-a qarşı mübarizə üçün vəsaiti artırmağa çağırılmışlar [7].

Yekun əvəzi

Qaçqın-köçkün probleminin dərki və həlli yollarının axtarışı sahəsində qlobal və milli səviyyələrdə bu və ya digər tədbirlərin görülməsi, əlbəttə, təqdirəlayiqdir, bəşər sivilizasiyasının müasir inkişaf səviyyəsi ilə, onun getdikcə humanistləşmə dərəcəsi ilə birbaşa bağlıdır. Lakin əldə edilən nəticələrin qənaətbəxş olduğunu söyləmək çətindir. Xüsusi qayğıya ehtiyac duyan əhali kütləsinin müəyyənləşdirilməsindən tutmuş onların qəbulu və yerləşdirilməsi, zəruri yardımın təşkili və miqdarı, burada BMT və onun ixtisaslaşmış qurumları ilə yanaşı, məhəlli beynəlxalq təşkilatların və ayrı-ayrı

dövlətlərin problemə tam mənasında multikultural məcrada yanaşması və s. səciyyəli məsələlər hələ də ədalətli həllini gözləyir. Başlıcası isə, dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri zəif ölkələrdən çoxsaylı miqrant axınıni heç də multikultural dözümlülük məcrasında qarşılamağa meyilli deyillər. Görülən tədbirlər və ya verilən vədlər humanitar duyğulardan çox onların öz daxili sosial-iqtisadi sabitliyini qoruyub saxlamaq qayğısından irəli gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyəti İlk Qlobal Qaçqın Forumunda iştirak edib https://migration.gov.az/press/news_content/13812
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev BMT-nin Baş katibi Antonio Quterreşə telefonla zəng edib. <https://president.az/articles/39527>
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi və Beynəlxalq Məhkəmənin Statutu / BMT-nin Azərbaycandakı nümayəndəliyi tərəfindən tərcümə və nəşr edilmişdir. Bakı: Patronat-S, 95 s.
4. İnsan hüquqları haqında Ümumi Bəyannamə https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/azb.pdf
5. Qaçqınların statusuna dair Konvensiya və Protokol // <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5ac622ba4>
6. Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции (Маракеш, 10-11 дек. 2018 г.) <https://www.un.org/ru/conf/migration/about-conference.shtml>
7. Донорская конференция по Сирии смогла собрать 6,9 миллиарда евро <https://ria.ru/20200630/1573705746.html>
8. ЕС выделит €1,5 млрд сирийским беженцам в Турции <https://www.aa.com.tr/ru/мир/ес-выделит-еще-1-5-милрд-на-нужды-сирийцев-в-турции/1418048>
9. ЕС перечислил для сирийских беженцев в Турции лишь €2,2 млрд. <https://aa.com.tr/ru/мир/ес-перечислил-для-сирийских-беженцев-в-турции-лишь-2-2-млрд-/14500566>
10. Итоги Глобального форума по беженцам... <https://www.unhcr.org/ru/21505-grf-summary.html>
11. На Глобальном форуме по вопросам беженцев ЮНЕСКО обязуется усилить поддержку в области образования для беженцев <https://ru.unesco.org/news/na-globalnom-forume-po-voprosam-bezhencev-yunesko-obyazuetsya-usilit-podderzhku-v-oblasti-obrazovaniya-dlya-bezhencev>
12. Организация Объединенных Наций. Миграция. <https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/migration/index.html>
13. Плюгина И.В. Понятие мигранта и основные категории мигрантов // Журнал российского права, № 8, 2004, с. 107-114
14. Прокопенкова И.П. Женевская конвенция ООН о статусе беженцев в общей системе международного права // Вестник Белгородского

- юридического института МВД России имени И.Д. Путилина, 2018, № 4, с.71-74
15. Устав Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. [www. İfapcom.ru/files/i-Ustav_UNESCO.pdf](http://www.İfapcom.ru/files/i-Ustav_UNESCO.pdf)

Redaksiyaya daxil olub 21.04.2020